

A HATÁR MENTI TERÜLETEK JELLEGZETESSÉGEINEK ÁTALAKULÁSA A 20. SZÁZAD VÉGI NYUGAT-MAGYARORSZÁGON

(The Transformation of the Characteristics of Border Regions at
the End of the 20th Century in West Hungary)

HARDI TAMÁS – NÁRAI MÁRTA

Kulcsszavak:

osztrák–magyar határ határmentiség határ menti együttműködés

Magyarország nyugati határa, az osztrák–magyar államhatár az első világháborút lezáró békerendszerben született meg, hasonlóan Magyarország többi államhatárához. Azonban történeti fejlődésében, jellegzetességeiben lényeges eltéréseket találunk. A két világháború közötti időszakban, mikor a környező, újonnan alakult vagy frissen átalakult nemzetállamok (a kis-antant országok) az új határok elválasztó szerepének fokozására törekedtek nyugati határunk átjárható maradt, Magyarország és Ausztria között a határ nem jelentett akadályt a mindennapi kapcsolatok folytatásában. A szocializmus időszaka alatt azonban ez a határvonal két nagy világrendszer elválasztó gátjává vált, s a szigorúan őrzött határterületek kimaradtak fontos fejlesztési programokból, s a korábban hagyományosan fejlett térségek periférikus helyzetbe kerültek. Az 1989–1990. évi rendszerváltás után a térség helyzete ismételten felértékelődött, s mára az osztrák–magyar határmenté jelentős része az ország gazdasági fejlődésének élenjáró területévé vált. Tanulmányunk ennek az utolsó évtizednek a változásait kívánja bemutatni korábbi kutatások eredményeit felhasználva. Szólunk az átalakuló gazdaságról, összehasonlítva azt a szomszédos osztrák területek (Burgenland) fejlődési irányjaival; a társadalmi átalakulásról; a határon átnyúló kapcsolatok megváltozásáról és a jövőbeli lehetőségekről.

Bevezető

A határ mentén elhelyezkedő területek a regionális tudomány kitüntetett érdeklődését mondhatják magukénak. Különleges a maga nemében, mert nem lehet a „határ menti térség” fogalmát minőségi jellemzőkkel körülírni, csupán az az egy kritérium érvényes rá, hogy valamely államhatár hatása érezhető a térség mindennapi életében, gazdaságának, társadalmának fejlődésében, főbb jellemzőiben. Így minden határ menti terület önmagában sajátos fejlődést felmutató térség, amelyet a regionális tudománynak mélyrehatóan meg kell ismerni, s legfeljebb az államhatár egyes területekre gyakorolt hatásait írhatjuk le elméleti szinten. E regionális vizsgálatok a magyar tudományban a nyolcvanas években jelentek meg először, s úttörő jelleggel a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja végezte az első, átfogó ilyen irányú kutatásokat (Erdősi 1988; Rechnitzer 1990). A vizsgálati irányt az MTA RKK-n belül a Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet a kilencvenes években következetesen magáénak tudta, s vizsgálta a

határmentiség kérdését, elsősorban a nyugati (osztrák–magyar) határ térségében, s e vizsgálódások eredményeit két tanulmánykötet (*Rechnitzer* 1990; *Nárai–Rechnitzer* 1999), s számtalan tudományos publikáció foglalja össze. Az évtized végére a kutatások vizsgálati területe kibővült, s már a teljes ország határ menti területeinek kutatása, a magyarországi határtérségek általános problémái, az együttműködések szervezése áll a kutatás középpontjában (*Hardi* 2000). A további vizsgálatok súlyponti kérdése a határ másik oldalának megismerése, a szomszédos országok határ menti térségeiben zajló folyamatok feltárása, a területi szereplők, az együttműködésekben részt vevő (jelenlegi és lehetséges) partnerek viselkedésére ható, a magyarországitól eltérő szabályozások, szokások, lehetőségek, szándékok megismerése. Ez a fajta munka már nem egy kis intézet sajátja, hanem egy szélesebb összefogás eredménye. Az MTA RKK NYUTI vezetésével alakult ki az RKK-n belül egy informális csoport, egy hálózat az RKK különböző kutatóhelyein működő kutatókból, amely választ keres a felmerült kérdésekre. Emellett a másik oldal vizsgálata igényli a határon átnyúló kapcsolati rendszer folyamatos erősítését a szomszédos országokban.

Az osztrák–magyar határ vizsgálata során a határtérségben zajló általános fejlődési folyamatok mellett az egyes speciális kérdések feltárása is napirendre került: az innováció terjedése a határtérségben (*Rechnitzer* 1990), a munkaerő és a demográfia speciális, az osztrák–magyar határtérségre vonatkozó elemei (*Csapó* 1999), a vállalkozók (*Döry* 1999) és különösen a női vállalkozók (*Szörényiné Kukorelli* 1999) helyzete a határtérségben, a lakosság tudatában kialakult mentális határ vizsgálata (*Hardi* 1999; *Izsák* 1999; *Nárai* 1999).

Jelen tanulmány az intézeti kutatási eredmények szintéziseként azt kívánja bemutatni, hogy az elmúlt több mint egy évtized alatt milyen változások zajlottak le az osztrák–magyar határtérségben, hogyan változott meg a gazdaság és a társadalom helyzete, s hogyan alakultak ki és át a határon átnyúló együttműködések, amelyek az osztrák–magyar határtérséget Magyarországon a határon átnyúló kapcsolatok mintaterületévé tették.

A határ és a határtérség kialakulása

Az osztrák–magyar határ, hasonlóan a többi határunkhoz fiatal államhatár, kialakulása az 1920. évi békerendszerhez kötődik. Több olyan sajátossággal rendelkezik azonban, amelyek a határ történetét elkülönítik a többi határunktól. Az első világháború után meghúzott határ két vesztes állam között jött létre, a békét megalkotó nagyhatalmaknak az osztrák–magyar határ esetében nem voltak olyan stratégiai céljaik, mint a többi szomszédos ország esetében. A Magyarországgal szembeni osztrák követelés Vas, Sopron és Moson megyére vonatkozott, amelyekből a végleges megállapodás csak 3600 km² területet engedett át. A határ meghúzása közel állt a wilsoni elvekhez, mivel viszonylag kis számú magyar lakos maradt az osztrák oldalon, s mintegy az önrendelkezés tiszteletben tartásának

bizonyítása érdekében az 1921. október 13-án kelt velencei jegyzőkönyv értelmében került sor Sopronban népszavazásra, annak eldöntésére, hogy melyik államhoz tartozzon a város. A decemberben tartott népszavazás Magyarország javára dőlt el, s az elcsatolt területek 1922. január 1-jén kerültek osztrák közigazgatás alá. (A békét előkészítő hatalmak a stratégiailag fontosabb helyeken már nem voltak ennyire engedékenyek: Maribor és Klagenfurt lakossága a nemzetiségi megoszlás ellenére sem dönthetett önmaga a hovatarozásáról [Ormos 1997].)

A két világháború közötti időszakban az új határok a politikai viszonyoknak megfelelően erősen elválasztó jellegűek voltak. A szomszédos országok magyarország-ellenes politikája miatt az államhatárok megszakították a korábban létező térségi kapcsolatokat, s elzárták egymástól a határ két oldalán élőket, legtöbbször olyan területeken, ahol a lakosságot szoros rokonsági, nemzetiségi kapcsolatok fűzték össze, nem is beszélve az évszázadok során kialakult gazdasági és térségi kapcsolatokról. Az osztrák–magyar határ esetében az államhatár meghúzása nem hozott ennyire szigorú változást. A két ország között kölcsönös birtoklásról szóló egyezmény létezett egészen 1948-ig, így a korábbi birtokosok megtartották területeiket a határ másik oldalán, s átjártak dolgozni, termelni. A soknemzetiségű területen horvátok, magyarok és németek egyaránt kerültek a határ mindkét oldalára, s ők a kapcsolataikat fenntarthaták. A településhálózatban a városok fejlődését mindazonáltal megnehezítette, hogy a határ elvágtá őket vonzáskörzetüktől, ez különösen Sopront, Mosonmagyaróvárt érintette, valamint Szombathelyt. Az elvágott megyerészekből összeálló Burgenland viszont jelentős városi központ nélkül maradt.

A határ igazi elválasztó szerepe a negyvenes évek végétől, az ötvenes évek elejétől bontakozott ki. A korábban könnyen átjárható osztrák–magyar határ ekkortól két világrend elválasztó gátjává lényegült át, melynek stratégiai jelentősége különös figyelmet váltott ki a mindenkori hatalom részéről. Ennek köszönhető, hogy az ötvenes években a jugoszláv határ mellett itt épült ki a híres „vasfüggöny”, melynek védelme műszaki zárból (aknamezőből, kerítésekéből), s rendkívül szigorú határőrizetből, utazási korlátozásokból állt össze. A taposóaknak egészen 1965-ig maradtak a helyükön, majd a magyar határőrség kiépítette az elektromos kerítésekkel álló jelzőrendszert, melynek lebontására 1989 nyarán került sor (Hardi 1999; Teke 1999; Sallai 2001). Magyarország többi, szocialista államokkal közös határa hasonlóan szigorúan elválasztó jellegű határ volt, azonban a szocialista államok közötti utazási lehetőségek lényegesen kevésbé voltak korlátozottak, mint az osztrák határ átlépése. Ebben a kérdésben változást igazán a „világútlevél” bevezetése hozott 1987-ben, aminek hatására korábban elképzelhetetlen tömeg indult útnak Ausztria felé („gorenje-korszak”). Az 1989–1990. évi változások, illetve Ausztria EU belépésének következtében az osztrák–magyar határ és határtérség élete teljes egészében megváltozott. A gazdasági lehetőségek, majd a schengeni normák bevezetése következtében a hatalom figyelme ismét kitüntetetten irányult az osztrák–magyar határtérségre, de most már pozitív előjellel. A

szomszédos országokban bekövetkező események a többi határtérségre nézve alapvető problémákat jelentettek. Az egykori Jugoszlávia szétesésével járó háborúk, Románia, Ukrajna esetében az elszegényedés, a gazdaság erős hanyatlása, az erősödő román és szlovák nacionalizmus az évtized elején negatívan hatottak a többi határtérség fejlődésére, azokban több éves határzár (Baranya megye) vagy az erős kriminalizálódás (ukrán határ mente) bénította meg a fejlődést. Ezzel szemben a kilencvenes években az osztrák–magyar határtérség a békés fejlődés területe volt, ahol a csempészek (főleg embercsempészek) áramlási útvonalain és az illegális munkavállaláson és a zsebszerződéseken kívül inkább a gazdasági fejlődésről, az együttműködések bővüléséről számolhatott be a média (*Izsák* 1999).

Átalakuló térszerkezet

A térség térszerkezetét alapvetően meghatározza a Kárpát-medence leginkább dinamikus és hagyományos közlekedési tengelyének, a Bécs–Budapest folyosónak a jelenléte. Ez a közlekedési tengely fejlett közúti, hagyományosan fejlett vasúti, valamint a Duna által folyóvízi összeköttetést jelent. A legfontosabb jellegzetessége, hogy a kommunikációs irányok a Dunával párhuzamosan futnak (ÉNY–DK-i irányúak), s gyengék az észak–déli irányú összeköttetések. Ez az irány jellemző a három centrum település (Bécs, Pozsony és Győr) egymás közötti kommunikációjára is, a kapcsolat döntő iránya a Győr–Bécs és a Pozsony–Bécs irány). Jelentős infrastruktúrával is elsősorban északnyugat–déleleti irány rendelkezik. Autópálya/autóút összeköttetés, valamint nagy teljesítményű határátkelőhely található Hegyeshalomnál (H/A). Az észak–déli irány infrastrukturális kiépítettsége jelentős mértékben gyengébb. Ennek kiépítése várható, mivel az észak–déli összeköttetés alapvetően fontos a Nyugat-dunántúli régió kohéziójának megteremtéséhez. Ráadásul egy ilyen irányú közúti és vasúti korridor fejlesztése osztrák érdek is, mivel Ausztriától vonhatná el a jelentős környezetszennyezéssel járó észak–déli nemzetközi tranzitforgalmat a Pozsonytól Szlovéniáig terjedő szakaszon.

Burgenland viszonylag kis területű tartomány, területe 3966 km², lakóinak száma (1996) 277 500 fő. Voltaképpen a királyi Magyarország nyugati peremterületéből alakult, az egykori Moson, Sopron és Vas megye töredékeiből. Így földrajzilag több furcsasága is kialakult a tartománynak. Hosszú észak–déli kiterjedéséhez keskeny kelet–nyugati szélesség társul. Az utóbbi évtizedben épült közúti összeköttetések javítottak a helyzetén, de valójában közlekedési kapcsolatok nem biztosítják a tartomány kohézióját, mivel a valós, tradicionális kommunikációs irányok a Magyarországon maradt központi településekkel és az osztrák fővárossal kötötték össze a térséget.

Másrészt a terület a határmegvonás következtében jelentős térségi centrum nélkül maradt. Fontosabb települései a két egykori szabad királyi város, Kismarton (Eisenstadt) az Esterházy-birtok központja és Rohonc, valamint az egykori uradalmi központok, úm. Németújvár, Pinkafő. Igazi térségi centrumok Sopron, Kőszeg,

Szombathely és Szentgotthárd voltak. A tartomány mai városai később fejlődtek ki községekből (pl. Oberwart–Felsőőr). A legfontosabb centrumok továbbra is a tartományon kívüli Wiener Neustadt–Bécsújhely és Bécs maradtak még a dél-burgenlandi területek számára is (Kampschulte 1999; Baumgartner–Kovács–Vári 2001). Településhálózatára ma is jellemző a viszonylag kis méretű települések sokasága. Eisenstadt kivételével minden település lélekszáma 10 000 fő alatt van, míg a települések 65%-a található az 500–1999 lakosú kategóriában.

Az államhatár ma már egyre kevésbé akadályozza a térszerkezeti vonalak összekapcsolódását. Napjainkban az osztrák határ több szempontból is hazánk legfejlettebb határának számít. Közlekedési szempontból lényeges, hogy egyetlen olyan határunk, ahova autópálya és fejlett vasúti pálya (kétvágányos, 160 km/h sebességre alkalmas) vezet. A határátkelők sűrűsége megfelelő. Bár schengeni határ, de az utasforgalom várakozási ideje, az átlépés kulturáltsága lényegesen jobb, mint keleti határainkon. Az osztrák fél sem támaszt hivatalos vagy informális akadályokat a határátlépéssel szemben (ellentétben a keleti határokon megszokott különböző „illetékekkel”, baksisokkal stb.).

A határátkelők közül Magyarország egyik legnagyobb forgalmú, közúti és vasúti viszonylattal is rendelkező határátkelőhelye Hegyeshalom. Itt az átlépők száma éves viszonylatban 10 millió fő felett van. Hasonló nagyságrendet ér el Sopron, ahol az átlépők száma meghaladja az évi 8 millió főt, valamint Ráabafüzes (vasúti és közúti viszonylat is). Ezekben a határátkelőkön a magyar és osztrák átlépők aránya 50% alatt marad, hiszen ezek az irányok a nagy nemzetközi útvonalak irányába esnek, s elsősorban tranzit forgalom lebonyolítását végzik. A kisebb határátkelőket, úm. Kópháza, Bucsus elsősorban magyar és osztrák állampolgárok használják, míg a legkisebbek, Fertőd, Bozsok, Szentpéterfa, Fertőrákos a térségi igények kiszolgálására létesültek, általában csak magyar és osztrák állampolgárok használhatják őket, s több közülük korlátozott nyitvatartással üzemel. Az ideiglenes határnyitások (pl. Zsira, Várbalog térségében) pedig kimondottan helyi igényekre épülnek, az egyes települések vezetői kérésére nyílnak meg egy-egy alkalomra, a falvak búcsúja vagy más ünnepei alkalmából.

Átalakuló társadalom

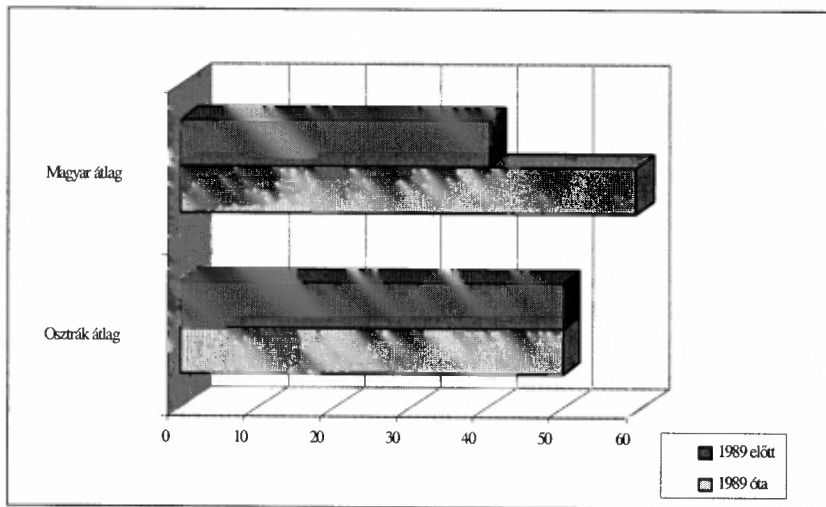
Az 1990 előtti évtizedekben a határ zártsága kimondottan hátrányosan érintette a határ menti területek fejlődését. Ez elsősorban az osztrák–magyar határra értendő, de az ötvenes években hasonlóképpen korlátozták a jugoszláv–magyar határ menti fejlesztéseket is ideológiai okok miatt (Tito kiközösítése a szovjet érdekszférán belül). Az osztrák–magyar határtérség szándékosan fenntartott periférikus helyzete egészen a nyolcvanas évek közepéig-végéig fennállt. Ez beruházási korlátozásokat jelentett, ami infrastrukturális és gazdasági hátrányokat egyaránt okozott, másrészt a helyben élő és idelátogató lakosság mozgását gátló és ellenőrző intézkedéseket.

Ennek a helyzetnek (is) köszönhető, hogy a térségből jelentőssé vált az elvándorlás, s romlott a demográfiai helyzet (Csapó 1999).

A világútlevél bevezetésével és a rendszerváltással a határ már nem jelentett akadályt a lakossági napi kapcsolatok előtt, s a gazdasági lehetőségekben is lényeges javulást hozott. A lakossági kapcsolatok gyors élénkülését jelzi, hogy ebben a térségben váltották ki a lakosok a legnagyobb arányban a világútlevelet 1989-ig. A mosonmagyaróvári, soproni, kőszegi városkörnyékekben 1000 főre a 650 db-ot (65%) meghaladta a kiadott útlevelek száma, de a többi térségben is magas volt, a legtöbb helyen 50% feletti volt ez az arány (Rechnitzer 1999b). Vizsgálataink¹ szerint a lakosság 66%-ának van valamilyen kapcsolata az osztrák oldalon, s a kapcsolatok 60%-a szövődött 1989 után (Nárαι 1999) (1. ábra).

1. ÁBRA

A szomszédos országba irányuló lakossági kapcsolatok létrejöttének időbelisége (%) (People's Relationships to the Neighbour Country from the View of Their Originating)

Forrás: Kérdőívek 1998.

1989 előtt az utazási korlátozások ugyan a magyar lakosság kiutazását alacsony szinten tartották, de az Ausztriából érkező turisták révén léteztek kapcsolatok a lakosok között is. Az 1989. évi változások, ill. korábban a világútlevél bevezetése robbanásszerű növekedést okozott az utazások számának növekedésében magyar részről, így a kapcsolatok többsége is ez után a dátum után keletkezett. A kapcsolatok relatíve magas aránya rávilágít arra, hogy az emberek fejében a szomszédos országról, „világról” alkotott kép ma már elsősorban személyes tapasztalatokon alapul.

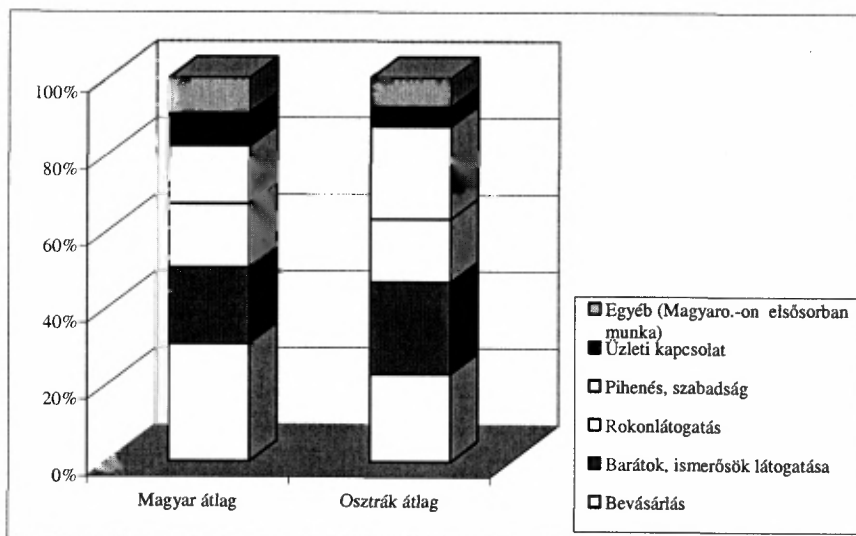
A magyarországi megkérdezettek körében az ausztriai kapcsolattal rendelkezők aránya az iskolai végzettség emelkedésével növekszik (míg arányuk a kevesebb, mint nyolc osztályt végzettek körében 19%, addig a diplomások körében már 73%).

Igazi nagy ugrás az előbb említett csoport és az általános iskolát végzettek között van, ez utóbbiak 59,6%-a bír valamilyen kontaktussal. Az életkort tekintve a legfiatalabb (20 év alattiak) és a legidősebb (60 év feletti) korosztályba tartozó megkérdezettek körében tapasztaltuk a legalacsonyabb arányokat (50% körüli értékek), a többi korcsoport esetében 70% körüli a kapcsolattal rendelkezők aránya. A gazdasági aktivitással összevetve a vizsgált változót, azt az érdekes megállapítást tehetjük, hogy a legmagasabb, és a többi csoporthoz (nem önálló, tanuló, nyugdíjas, háztartásbeli, munkanélküli) képest jelentősen magasabb az önálló körében a kapcsolattal nem rendelkezők aránya (81%, szemben a többi csoport 27%–40% közötti értékeivel). A burgenlandi megkérdezettek körében a diplomások és az érettségizettek körében a leggyakoribb a magyarországi kapcsolat (84% ill. 71%), az életkor tekintetében legalacsonyabb a 20 évnél fiatalabbak körében (54%), az összes többi korcsoportnál ez az érték több mint 60%.

A baráti, rokon kapcsolatok sem ritkák, elsősorban a határ mindkét oldalán élő nemzetiségek (magyarok, németek, szlovénok, horvátok) révén, de a kapcsolatok egy jelentős részét a gazdasági tényezők határozzák meg (bevásárlás, munkavégzés, üzleti utazások) (2. ábra). A hazánkba látogató burgenlandiak jelentős része elsősorban személyes kapcsolatai miatt, illetve rekreációs céllal, pihenni, szabadságát eltölteni utazik Magyarországra. A vásárlási célzatú utazások előfordulása is gyakori, de felmérésünk szerint annak ellenére, hogy hazánkat elsősorban az olcsóbb vásárlási lehetőségekkel társítják, a tényleges kapcsolatok szintjén azonban az ilyen célú utazások „csupán” a harmadik helyen szerepelnek.

2. ÁBRA

A szomszédos országba irányuló lakossági kapcsolatok jellege (%)
(Characteristic of People's Relationships to the Neighbour Country)

Forrás: Kérdőívek 1998.

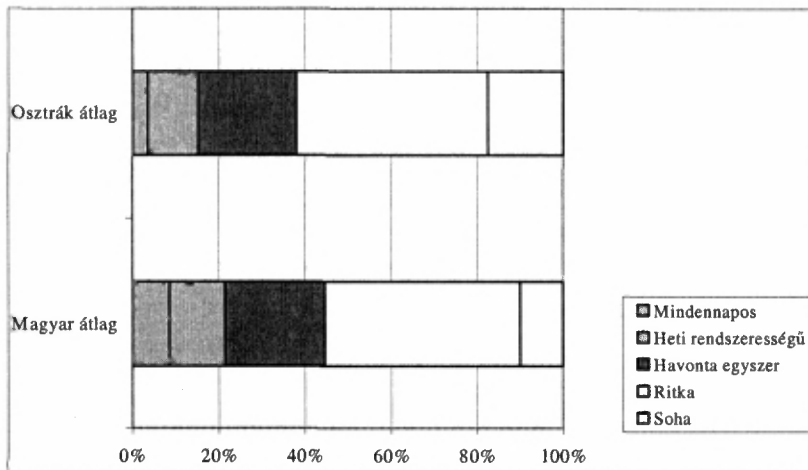
A bevásárló-turizmus a lakosság legszélesebb rétegeit érintette a kilencvenes évek elején. Egyrészt a saját bevásárlások révén, másrészt az ország belsejéből érkező „kereskedők” számára biztosítottak tárolási lehetőséget, harmadrészt a magyar árukínálat bővülésével, a piacgazdaság, így a színvonalas szolgáltatások, kereskedelem kialakulásával az osztrákok részéről megnyilvánuló, vásárlási, szolgáltatás-igénybevételi szándékú beutazások száma is megnövekedett. Azóta ennek intenzitása magyar részről csökkent, mivel a korábban Ausztriában vásárolt termékek már Magyarországon is kaphatók, s az árkülönbség is eltűnt. Az osztrák oldalról változatlanul érkeznek a bevásárlók, bár ritkábban, mint az évtized elején, hiszen az árkülönbségek csökkenése az általuk preferált cikkeknel szintén csökkent. A bevásárlások szerkezete átalakult. Egyrészt inkább a nagybevásárlások szerepe nőtt meg, másrészt a szolgáltatások igénybevétele vált döntővé (orvosi ellátás, éttermi étkezés, lakodalmak rendezése, fürdők használata). A *vásárlási* célzatú kiutazások elsősorban a nőkre jellemzők, *üzleti kapcsolattal* inkább a férfiak rendelkeznek. Az iskolai végzettség emelkedésével csökken (a kevesebb, mint nyolc osztályt végzettek kétharmada, a diplomások 36%-a), az életkor emelkedésével pedig nő (a 20 év alattiak ötöde, míg a 60 évesnél idősebbek kétötöde) a *rokon*i, *barát*i, *ismerősi kapcsolattal* rendelkezők aránya. A *vásárlás*, illetve az *üzleti jelleg* elsősorban a legfiatalabbak kontaktusait jellemzi, a kvalifikációs szint emelkedésével pedig fokozatosan nő azok aránya, akik *rekreációs céllal* utaznak a szomszédos országba. Az ausztriai megkérdezettek körében a *rokon*i *kapcsolatok* inkább a nőkre és középkorúakra, az *üzleti jellegű* viszonyok elsősorban – hasonlóan a magyarországi eredményekhez – a férfiakra, illetve a magasan képzettekre jellemző (az alapfokú végzettségűek körében 3,3%, az egyetemi diplomával rendelkezők körében már 22%). A 30 évesnél fiatalabbak döntően *vásárolni*, az idősebb korosztályok (50 év felettek) pedig *pihenni*, *nyaralni*, *barátokat látogatni* járnak át Magyarországra. Az eredmények tehát azt mutatják, hogy a bemutatni kívánt határ régió lakosságának szomszédos országba irányuló kapcsolatai nemcsak a fogyasztásra, vásárlásra korlátozódik, hanem jelentős részben perszonális, személyek közötti közvetlen interakciókat jelent.

A kapcsolatokat azonban nem igazán intenzív viszony jellemzi. A lakossági átjárás gyakoriságának, intenzitásának alakulását a 3. *ábra* mutatja.

A határ magyar oldalán élők tizedének nincs semmiféle kapcsolata a túloldalon lévő közeli településekkel, azok lakosságával. Ők legnagyobb arányban a legfiatalabb és a legidősebb, illetve az alacsonyán képzettek közül kerülnek ki. A heti vagy napi rendszerességű kapcsolatok elsősorban a fiatalokra jellemzőek. Felmérésünk szerint az osztrák oldalról a nagyobb aktivitás a férfiakra jellemző, viszont a megkérdezettek ötöde még soha nem járt a határ magyar oldalán lévő közeli településen.

3. ÁBRA

A határon túli szomszédos településre irányuló lakossági kapcsolatok intenzitása (%)
(Intensity of People's Relationships to the Neighbour Settlement of the Other Side
of the Border)

Forrás: Kérdőívek 1998.

Magyar részről fontos kiutazási céllá vált a munkavállalás. Ez részben hivatalos, részben illegális formában valósul meg. A hivatalos munkavállalások számát egyezmény határozza meg. A két határ menti megyében állandó lakhellyel rendelkező magyar állampolgárok számára évente meghatározott kontingensig van lehetőség a munkavállalásra Ausztriában. Lényegében legalizálták az eddigi folyamatokat, továbbá 300 főre gyakornoki munkavállalást (18–30 év között) biztosítottak, s végül 19 szakmát kölcsönösen elismertek, ami a munkavállalás körülményeit kedvezőbbé tette (Rechnitzer 1999b). A Nyugat-dunántúli régió három megyéjéből jelenleg (2000 októbere) 900 fő részére biztosítanak munkavállalási lehetőséget az osztrák hatóságok. Ennek a keretnek a 2/3-át Győr-Moson-Sopron megyei munkavállalók használják, míg a maradék egyharmadot Vas és Zala megyeiek.

A munkavállalás másik formája az illegális munkavállalók köre, akik számára csak nagyon durva becsléseket alkalmazhatunk. Interjú formájában megkérdeztük az egyes határőr kirendeltségeket, hogy mennyire becsülik a naponta, munkavállalási céllal kilépő magyar állampolgárok számát. A bizonyos napszakokban kilépő, ill. belépő utazókról nagy biztonsággal lehet sejteni, hogy munkavállalási céllal távoztak külföldre. Mindezek alapján 5000 és 7000 fő közé tehető a naponta ingázók száma Győr-Moson-Sopron megyében. A teljes osztrák határszakaszon ez a szám 10–15 000 fő lehet. Az ellenőrzött burgenlandi munkaadók 30–44%-a illegálisan alkalmazott külföldit. A legális munkavállalók esetében az osztrák fél elégedetlenségét az okozza, hogy a magyarországi ingázók tartózkodási engedély nélkül is vállalhatnak munkát, s ez leszorítja a béreket. A legálisan kiadható

engedélyek számát a munkaügyi hivatalok települések szintjére lebontva korlátozzák, ez viszont ismét csak az illegális munkavállalás felé löki a szereplőket. Másfelől azonban a burgenlandi gazdák nagyobb része nem kizárólag a földből, hanem a bécsi munkahelyéből él, s ez a családi munkamegosztás rendszerére is kihat. A probléma súlyát jelzi, hogy például az osztrák szakszervezetek Sopronban és Szombathelyen tanácsadó-irodát állítottak fel, hogy az Ausztriában munkavállaló magyarok megismerkedjenek a legfontosabb munkavállalói jogokkal, illetve megtudják azt, hogy kihez fordulhatnak jogaik megsértése esetén.

Munkavégzés céljából osztrák oldalról is egyre többen jönnek Magyarországra. Egyrészt a határ menti ipari területek, elsősorban a Szentgotthárdi Ipari Park területén lévő egyes tulajdonú üzemek vezető beosztású dolgozói, másrészt, a magyarországi földeket bérlő, ill. tulajdonló osztrák parasztok járnak át ebből a célból.

A közös munkaügyi problémák megoldására osztrák és magyar szakemberek munkájával készült el 1998-ban Nyugat-Magyarország (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megyék) és Kelet-Ausztria (Burgenland és Steiermark tartományok) közös munkaerő-piaci stratégiája.

A lakossági kapcsolatok kategóriájába sorolandó az osztrák állampolgárok ingatlan-szerzése a térségben. A külföldiek földtulajdon szerzése szorosan kötődik a kárpótlásokhoz. Néhány külföldi tulajdonos ugyan alanyi jogon jutott így földterülethez (az összes kárpótoltt 3–5%-a), de a kárpótlási jegyek felvásárlásánál, licitálásoknál gyakran fedezhető fel az ausztriai érdekeltség. Becslések szerint a két megye szántóföld területeinek 10–15%-a lehet kapcsolatban osztrák bérlőkkel (Rechnitzer 1999b).

A gazdasági élénkülés, a munkalehetőségek jelentős előnyöket rejtenek a nyugati határszélen a lakosság számára. Kérdőívben kérdeztük meg a határ mentén élőket, hogy milyen előnyöket jelent a határ menti élet. A legtöbb válaszadó Ausztria közelségét, a könnyű határátlépést nevezte meg elsősorban, majd rögtön utána a munkavállalási és gazdasági előnyöket. Igaz, a szabadságért cserébe elvesztek az 1989 előtt tapasztalható előnyök: a szigorú határőrizet szinte teljes mértékben kisöpörte a kriminalitást a mindennapokból, a határ menti falvakban felesleges volt kulcsra zárni az ajtókat. A kinyíló határ a devizagazdálkodás kötöttségei ellenére is mágnesként vonzotta a másik oldalt megismerni vágyókat, a bevásárló útra indulókat, de velük együtt megjelent a feketekezeskedelem, majd a csempészet (embercsempészet) is. A forgalom kezdeti növekedésére jellemző, hogy 1988-ban 5 millió látogató érkezett Ausztriába hazánkból, 1989-ben már 9,4 millió fő (Rechnitzer 1999b) – mintha egész Magyarország elindult volna nyugatra. Ez a jelenség nagy terheket rótt a határ mentén élőkre, de egyben fontos gazdasági lehetőségeket is jelentett. Az ország más területeiről érkező kereskedők számára sokan kiadták a garázsukat, helyiségeiket amolyan „depó” céljaira. A bevásárló-turizmus hihetetlen felfutásának alapja a műszaki cikkek árkülönbsége, s a nyugati életforma addig nálunk csak drágán és ritkán kapható, néha kétes minőségű áru utáni vágyakozás volt, valamint – valljuk be – az a tény, hogy sokan ekkoriban

mehettek (legalábbis megkötések nélkül) nyugatra, s ez a lehetőség egy új világba való belépés érzetét is keltette. Mindezek az alapok természetesen elég ingatagok voltak ahhoz, hogy a határtérség gazdasági fejlődését hosszú távon megalapozzák, ráadásul földrajzi értelemben a határátkelők környékére koncentráálódtak, a határátkelőtől távolabb elhelyezkedő települések ezekből vajmi keveset éreztek meg.

Így nem csoda, hogy a korábban elvándorlással sújtott területek a kilencvenes években vándorlási nyereséget könyvelhettek el, néhány kivétellel, de a negatív előjelű eredmények is inkább a stagnáló vándorlási különbséget mutatják (1. táblázat).

1. TÁBLÁZAT

*Vándorlási különbséget az osztrák határ menti kistérségekben 1995–1998 között
(Net Migration of the Small Regions in the Austrian Border Land
between 1995 and 1998)*

<i>KISTÉRSÉG</i>	<i>Vándorlási különbséget 1995–1998 között ezrelék</i>
Csorna	-4,0
Győr*	15,3
Kapuvár	-7,9
Mosonmagyaróvár	-3,9
Sopron	13,9
Csepreg*	6,3
Körmend	-5,7
Kőszeg	48,6
Szentgotthárd	23,3
Szombathely	-1,8

*= A győri és csepregi kistérség ugyan nem határos Ausztriával, de funkcionális kapcsolatai miatt az osztrák–magyar határtérség vizsgálata esetén érdemes bevonni az elemzésbe.

Forrás: KSH Tstar alapján saját számítás.

Az átalakuló gazdaság

A gazdaság jelenlegi határokat átívelő összekötöttsége történelmi múltra tekint vissza a térségben (Rechnitzer 1997; 1999a; 1999b; 1999c). Bécs élelmiszerszállító háttérországát jelentette a terület évszázadokon át. Győr szerepe a magyar gabona nyugat felé történő forgalmazása kapcsán közvetlenül kötődött Bécshez, először vízi úton, majd 1855-től a gabonaszállítás céljából kiépülő Bécs–Győr vasúton (Sári 2001). A határok megvonásával (1920 és 1922), valamint a vasfüggöny létrejöttével (1948) ezek a gazdasági kapcsolatok megszakadtak. A gazdaság fejlődése szempontjából a térség helyzete alapvetően megváltozott a kilencvenes évtizedben. Az osztrák határ menti megyék a nyugati tőke fogadóállomásává váltak (Budapest mellett), a korábban elzárt határ menti területek értéke nagymértékben megnőtt. Ehhez hozzájárult a földrajzi közelség, a hosszú múltra visszatekintő kapcsolatok, a

hagyományos munkakultúra, s nem utolsó sorban a kiépülő, jó minőségű közlekedési infrastruktúra (Bécs–Budapest tengely). Ennek eredményeképpen Győr-Moson-Sopron és Vas megye tökevonzó képessége országos viszonylatban kiemelkedő. Az egy lakosra jutó befektetett külföldi tőke 1999-ben Budapest után (798 700 Ft) Győr-Moson-Sopron megyében volt a legmagasabb az országban (367 800 Ft), Vas megye Győr-Moson-Sopron és Pest (232 600 Ft) után a harmadik helyet érte el (223 600 Ft) (az országos átlag 254 400 Ft). A többi megyék lényegesen lemaradva követik az elsöket.

A cégalapítási aktivitás tekintetében a szomszéd országok közül Ausztria jár az élen. Győr-Moson-Sopron megyében Ausztria a második legnagyobb működőtőke befektető, jelentősek a kis- és középmeretű Burgenlandból és Bécsből származó vállalkozások. Hasonlóképpen az osztrák kapcsolatot jelzi a PHARE segítséggel 2000-ben befejezett győri *Kereskedelmi Központ* (Trade Center), amely a schwechati World Trade Centerrel együttműködésben épült meg, valamint az osztrák tőkével és PHARE segítséggel kiépülő kikötő Gönyүн².

2001 januárjában 4231 osztrák részvétellel működő cég volt az országban, ennek mintegy a fele Budapesten. Jelentős a részvétel a határ menti városok gazdaságában. Szinte minden jelentősebb központban nagy számban vannak jelen az osztrák tulajdonú cégek, elsősorban Győrben (105 db), Sopronban (162 db), Szombathelyen (112 db), Mosonmagyaróváron (72 db), Szentgotthárdon (31 db), de megtalálhatók a kisebb, de fontos településeken is (Bük, Fertőd, Kőszeg).

A beruházások következtében a foglalkozási szerkezet jelentősen átalakult, s ez az átalakulás némileg eltér a magyarországi átlagtól. Míg egész Magyarország viszonylatában 1987 és 1999 között a mezőgazdasági és az ipari foglalkoztatás jelentős visszaesése tapasztalható, addig térségünkben ez csak a mezőgazdaságra igaz (2. táblázat). Itt megmaradt, illetve újraépült az ipari ágazat dominanciája, s ez kiegészült a tercier szektor erősödésével.

2. TÁBLÁZAT

*A foglalkoztatottság változása 1987 és 1999 között
(Change in Employment between 1987 and 1999)*

	Mezőgazdaság		Ipar		Építőipar		Kereskedelem, közlekedés és szolgáltatás	
	1987	1999	1987	1999	1987	1999	1987	1999
Győr-Moson-Sopron	20,8	6,1	48,8	45,2	9,1	4,1	21,3	44,6
Vas	25,3	7,3	40,2	49,5	5,4	4,0	29,1	39,2
Magyarország	22,2	5,4	41,8	31,0	8,4	4,0	27,6	59,7

Forrás: Rechnitzer (1990) és KSH Területi Statisztikai Évkönyv (1999) alapján.

A kilencvenes évek végére Magyarországon a határ menti területek fejlettségét a kistérségek szintjén ábrázolva megállapíthatjuk, hogy egybefüggő fejlett térségek határaink mentén csak a nyugat-szlovák és az osztrák határ mentén alakultak ki, míg

máshol a határ menti fejlődés egy-egy város kedvező pozíciójához kapcsolódik (Pécs, Szeged, Debrecen).

A szomszédság: Burgenland

Ausztrián belül Burgenland a legkevésbé fejlett tartomány, ugyanakkor azt is lehet róla mondani, hogy fejlődési dinamikáját tekintve első az osztrák tartományok sorában. Az egy lakosra jutó GDP csupán az országos átlag 64,6%-a. A fő ágazatok közül a mezőgazdaság részesedése a megtermelt értékből és foglalkoztatottakból a legmagasabb az országban. A tartomány GDP-jéből 3%-kal, a foglalkoztatottakból 7,9%-kal részesedik a primer szektor. Az ipar aránya viszonylag alacsony (a tartományi GDP-ből 31,8%, a foglalkoztatottakból 34,8% a részesedése 1997-ben). Így magas marad a szolgáltatások aránya (a GDP-ből 65,1%-kal, míg a foglalkoztatottakból 57,4%-kal részesedik). Általában elmondható, hogy a tartomány északi része fejlettebb, a hagyományosan fejlett mezőgazdaságának (korábban jellemző modern módszerekkel dolgozó nagybirtokok, jelenleg az adaptív mezőgazdaság – borászat – [Baumgartner–Kovács–Vári 2001]), valamint az egyre jelentősebb turizmusnak és a főváros közelségének köszönhetően.

Országos szinten a legmagasabb a munkanélküliségi ráta Burgenland tartományban, 9% volt 1998-ban (az országos átlag ekkor 7,5%), 1999-re némileg csökkenő értéket mutat. Ebből a szempontból lényegesen rosszabb a helyzet, mint a szomszédos Győr-Moson-Sopron (4,4%), Vas (5,2%) és Zala (8,0%) megyékben. A vállalkozások száma az osztrák oldalon lényegesen alacsonyabb, az ezer lakosra jutó vállalkozások száma 1998-ban Burgenlandban meghaladta a 30-at, míg ugyanez a mutató Győr-Moson-Sopron megyében 81, Zalában 79, Vas megyében 64 volt ebben az évben.

Bár Burgenlandot a legkevésbé fejlett osztrák tartományként vehetjük számba, ugyanakkor Ausztria legdinamikusabban fejlődő tartománya is. Az elmúlt tíz év során a tartomány gazdasági szerkezetének átalakítása nagyobb ívű volt, mint az országos átlag, elsősorban a mezőgazdaság arányának jelentős csökkenése miatt, szemben a másik két ágazat arányának növekedésével. Másrészt az országban Burgenland Alsó-Ausztria (Niederösterreich) után a legmagasabb GDP növekedést tudta elérni 1987 és 1997 között (3. táblázat).

A bruttó beruházások növekedése 1995–97 között a tartományok közül Burgenlandban volt a legmagasabb, 117%-ot tett ki. A növekedésben jelentős szerepe van a szolgáltató, azon belül is a turisztikai ágazatnak. Mint a fenti arányokból kitűnik, ha összehasonlítjuk a szolgáltató ágazat részesedését a foglalkoztatottakból és a megtermelt értékből, látható, hogy jobb a hatékonysága, mint a másik két ágazatnak. A turisztikai ágazat fejlődését mutató indikátorok a legjobbak az országban. A 100 lakosra jutó vendégéjszakák számának növekedése pl. 1998–99-ben 6,5%-os volt, ami meglehetősen nagy számnak számít, az ágykihasználtság (23,2% 1999-ben, az országos átlag 25,2%) is 3,1%-kal javult 1998-hoz képest.

3. TÁBLÁZAT

*A főbb ipari ágazatok aránya a megtermelt tartományi GDP-ből Ausztriában
tartományonként, 1987-ben és 1997-ben
(Share of Main Industries from GDP in Austria by Lands in 1987 and 1997)*

Tartomány	A tartományi GDP változása 1987/97 (%)	A mezőgazdaság		Az ipar		A szolgáltatás	
		részesezése a GDP-ből %					
		1987	1997	1987	1997	1987	1997
Burgenland	169,3	11,5	3,0	27,3	31,8	61,3	65,1
Kärnten	159,2	4,6	2,0	33,1	33,7	62,4	64,4
Niederösterreich	169,7	6,9	2,6	41,0	38,0	52,1	59,4
Oberösterreich	155,5	4,3	1,9	45,2	42,0	50,5	56,2
Salzburg	163,0	2,1	0,9	27,6	27,6	70,4	71,4
Steiermark	165,3	4,7	2,6	37,1	38,3	58,3	59,1
Tirol	157,4	2,2	1,2	32,1	30,3	65,7	68,5
Vorarlberg	159,6	1,2	0,8	42,7	40,1	56,0	59,1
Wien	160,8	0,2	0,1	24,2	21,6	75,5	78,3
<i>Ausztria</i>	<i>161,8</i>	<i>3,3</i>	<i>1,4</i>	<i>34,0</i>	<i>32,3</i>	<i>62,7</i>	<i>66,3</i>

Forrás: ÖSTAT.

Mint látható, az osztrák–magyar határ mentén két olyan terület található, melyek gazdaságában eltérő hangsúlyokat találunk: Győr-Moson-Sopron és Vas megyében a fejlődés hordozója (jelenleg) elsősorban az ipar, míg Burgenlandban továbbra is a fejlett agrárium és a turizmus. Minkét oldal megegyezik abban, hogy országaik legdinamikusabb térségei, s a közös fejlődésnek ez a dinamizmus lehet az alapvető záloga.

Az összekapcsolódó gazdasági-társadalmi tér: az együttműködések

Az együttműködéseknek nagy lendületet adtak a határ két oldalán található régiók. A két régió közül a magyar oldal (Nyugat-dunántúli régió) az ország fejlett térsége, országos szinten jónak mondható infrastruktúrával, fejlett ipari, polgári múlttal, élénk gazdasági-társadalmi kapcsolatokkal. Osztrák oldalon Burgenland az ország talán legkevésbé fejlett régiója, jelentős városi központ nélkül, gyenge regionális kohézióval. Ami viszont mindkét régióban azonos, az a dinamika jelenléte. Nyugat-Magyarországon ez a dinamika a rendszerváltás utáni struktúraváltást, az országon belüli fejlődést jelentette, ami az általános gazdasági válság közepette jelentett egy új utat, Burgenlandban pedig Ausztria fejlettségi mutatóihoz való felzárkózást. Így a közös tér északi része egy dinamikus, urbánus, ipari fejlődés színtere, míg a déli területek belső periférikus jellegzetességeiből való kiszakadást segíti elő az együttműködések hálózata. Mindenesetre a dinamikus régiók kapcsolat-kialakító készítése lényegesen nagyobb, mint a periférikus, leszakadó régióké, így Magyar-

országban ebben a térségben valósulhat meg az első, valóban „határon átnyúló régió”, amelynek kommunikációs irányait nem uralják teljes mértékben a nemzeti centrumok. Ebben természetesen nagy segítséget nyújt az EU csatlakozás is.

A Magyarországon bekövetkezett kedvező politikai változásokkal, a határnyitással megszűntek a települések, térségek közötti együttműködéseket akadályozó tényezők is.

A két oldalú kapcsolatok kezdeményezése, ápolása a települési önkormányzatok, intézmények, civil szervezetek szintjére került, ez az a terep, ahol a kooperációk széles, változatos köre kialakulhat (Kovács–Váradi 1996).

A határ menti települések szinte mindegyike rendelkezik határon átnyúló kapcsolattal, melyek elsősorban kulturális együttműködések, de van példa gazdasági, illetve infrastrukturális kapcsolatokra is (pl. Szentgotthárd–Heiligenkreuz Ipari Park; Szentgotthárd–Jennersdorf szennyvíztisztítási megállapodás stb.). A települési szintű kooperációk elsősorban hivatalos jellegűek, azok a lakosság felé általában csak kulturális vagy sport rendezvények formájában jelennek meg.

A települések sajátosságai, már működő kapcsolatai nagymértékben meghatározzák azt, hogy a lakosság milyen területen tart lehetségesnek határon átnyúló kooperációkat. Felmérésünk szerint a magyar határ menti lakosság jelentős része *kulturális és sport jellegű* együttműködésben gondolkodik, különböző közös rendezvények, cserekapcsolatok szervezését emelték ki. Hasonlóan magas azok aránya is, akik a *gazdaság területén* látnak együttműködési lehetőségeket (pl. határon átnyúló ipari park, közös vállalatok, illetve munkaerő, szellemi tőke kihasználása), ők legmagasabb arányban az önálló foglalkozásuk és a legfiatalabbak közül kerülnek ki.

A határtérség ausztriai oldalán élők elsősorban *gazdasági*, másodsorban *kulturális területen* képzelnek el határon átnyúló együttműködéseket, de hangsúlyos az *idegenforgalmat* és az *infrastrukturális fejlesztéseket* említők aránya is (4. táblázat).

4. TÁBLÁZAT

Egy osztrák–magyar határ menti együttműködés lehetséges területei a lakosság véleménye szerint (%)

(Probable Areas of an Austrian-Hungarian Cross-Border Co-operation by the Opinion of People)

Együttműködés területe	Magyar átlag	Osztrák átlag
Kultúra (sport)	33,6	28,1
Gazdaság	32,5	36,0
Meglévő kapcsolatok ápolása	10,2	–
Idegenforgalom, turisztika	9,7	14,2
Infrastruktúra	4,4	12,0
Mezőgazdaság	3,7	7,0
Területfejlesztés	2,4	–
Egyéb	3,4	2,7
<i>Összes</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Kérdőívek 1998.

A gazdasági jellegű kooperációs elképzelések mind magyar, mind osztrák oldalon megfigyelhető magas aránya mutatja, hogy sajátos gazdaságtörténeti helyzet alakult ki e régióban, a térség gazdaságának aktív egymásra épülésére kínálkozik lehetőség. (Rechnitzer 1992)

A gazdasági együttműködések legfontosabb keretfeltételeit a térségben ma már az ipari parkok teremtik meg: a szentgotthárdi, a szombathelyi és a soproni ipari park. Ezeket a városokat számtalan gazdasági érdekeltség köti össze Burgenlanddal, így többféle együttműködés bontakozott ki közöttük. A legismertebb a Szentgotthárdi Ipari Park, amely a határ két oldalán helyezkedik el, s 1997-ben jött létre. A Szentgotthárdi Ipari Park egy határon átnyúló ipari park együttes, kapcsolódik hozzá a Heiligenkreuzi Ipari Terület Ausztriában. A tulajdonosi szerkezet úgy jellemezhető, hogy 70%-ban egy ausztriai gazdasági társaság a Kft. tulajdonosa, 4%-ban a szomszédos heiligenkreuzi önkormányzat, 24%-ban a szentgotthárdi önkormányzat és 2%-ban egy budapesti gazdasági tanácsadó cég (Tesco). Az osztrák oldali ipari parknak ugyanez a tulajdonosi szerkezete. Itt egy áttételen keresztül az osztrák tartomány, Burgenland a tulajdonos. A Burgenlandi Gazdaságfejlesztő Központnak 100%-ban leányvállalata az az osztrák gazdasági társaság, mely a Kft. többségi tulajdonosa. A cég alaptőkéje 70 millió forint. A két ipari park kapcsolata a tulajdonosi szerkezetből is következően egyre szorosabbá válik, a fő cél egy közös ipari park működtetése.

A két ipari park számára fontos lenne egy vámmellékutas határátkelő megnyitása közúton és iparvágányon, hogy megvalósuljon a közvetlen kapcsolat a két ipari park, illetve a két ország között. A rábafüzesi határátkelő a teljesítőképessége határára érkezett, és gyakoriak a torlódások, s a just-in-time rendszerben dolgozó cégek nem engedhetik meg, hogy kamionjaik egy fél napot álljanak a határon. Azon cégek számára, akik nem rendelkeznek telephellyel egyik oldalon sem, egy logisztikai központon keresztül lehetne ezt lehetővé tenni úgy, hogy nem a parkon keresztül lépnek át a határt, hanem Rábafüzesnél, de egy külön kijelölt sávban.

A park területén működő cégek nagyon polarizáltak, az egészen kicsi vállalkozásoktól kezdődően az olyan nagy cégekig, mint az Opel, vagy a Vossen. Új cégek is folyamatosan érdeklődnek a park iránt, mert jó a fekvése, infrastruktúrája. A magyar oldal olcsóbb, mint az osztrák ipari park, alacsonyabbak az energiaárak is. Osztrák oldalon viszont jelentősebbek a támogatások.

Szombathely

Szombathely hagyományos megyeszékhely, s ezt a státuszát megőrizte a határmegvonások után is. Önkormányzati kapcsolataira jellemző, hogy a határok megnyílása után a vonzáskörzetébe tartozó kisebb burgenlandi települések keresték meg együttműködési szándékkal Szombathelyt.

Ezek a szándékok elsősorban a közös gazdasági, infrastrukturális érdekeltségeken alapulnak. A megyeszékhely testvérvárosa Oberwart (Felsőőr). A kapcsolatok

kiterjednek közös kulturális rendezvényekre, eseményekre. Oberwart szempontjából nagy értéke van a szombathelyi repülőtéren. A kis burgenlandi város elérhetőségét is nagyban javítaná a közeli repülőtér fejlesztése.

A másik közeli település Rechnitz (Rohonc). Itt az együttműködés legfontosabb célja a megszüntetett, de még meglévő Szombathely–Rohonc vasútvonal felújítása, üzembe helyezése. Ezáltal a kissé elzárt burgenlandi területeket kapcsolják be Szombathelyen keresztül a forgalomba. (Ebben a tárgykörben már konferenciát is tartottak a vasi megyeszékhelyen.)

Fertőd

Fertőd fiatal város a határ mentén. A határmentiségből elsősorban az 1991-ben megnyitott határátkelő kapcsán profitál. Jelentősen megnőtt a térségi turizmus, az átmenő forgalom, de ugyanakkor a Fertődöt céljául választó turisták száma is. Kapcsolatai a szomszédos területekkel meglehetősen szűk körre korlátozódnak. A személyes, rokon, intézményi (iskola és egyház) kapcsolatok élők és gyakoriak. Hivatalos szinten is létezik kapcsolat, de együttműködések kialakulásáról nincs tudomásunk. Inkább az osztrákok részéről megnyilvánuló egyfajta „félétkenykedésről” számoltak be interjúink során a fertődi megkérdezettek. Már a határátkelő megnyitásakor adódtak problémák, mivel jelentős erők ellenezték azt, s a korabeli pomhageni (Pomogy) polgármester leváltásában is szerepet játszott a határátkelő szorgalmazása. Az ellenérzések oka a turisztikai és munkaügyi verseny megléte lehet (napi 2–2,5 ezer ingázó jár át a közeli területekre), a hasonló turisztikai kínálati struktúra (Eisenstadt).

Fertőd és környéke kedvelt helye a burgenlandi és bécsi ingatlanvásárlóknak. Fertőd különleges helyet foglalt el a kárpótlási folyamatban. 1945-ig a terület Esterházy-birtok volt. Az államosítás során a terület 2/3-át az egykori cselédek, birtokon dolgozók kapták meg, a másik harmad továbbra is a kisparasztság kezében maradt. A „cselédek” emocionálisan nem kötődtek már akkor sem a földhöz, szemben a parasztsággal, akik mindig is magukénak érezték földjüket. A később megalakult állami gazdaság (cca. 2800 ha, TSZ cca.: 1600 ha) földjeit 1990 után újraosztották. A kárpótlás és licitálás során sok olyan új tulajdonos lett, aki továbbra sem kötődött a földhöz. Az egykori kisparasztok visszakapott tulajdonukat ma is megpróbálják megművelni, de az egykori ÁG földjei (cca. 2000 ha, megelőzően Esterházy-birtokok voltak) zsebszerződésekkel, spekulációval mára osztrák tulajdonba kerültek.

Sopron vonzáskörzetében a határ menti területekkel komoly gazdasági kapcsolatok is kialakultak. Bécsújhelyi cégek a privatizáció során szereztek ingatlanokat, gyárakat, üzemeket vásároltak meg Sopronban, s működnek ma is. Ebben egy kicsit a városok közötti kapcsolat is benne van. A turizmus területén is jelentősek a kapcsolatok. A közeli térség nagy értéke a bor és a turizmus. Ezen a területen úgy tűnik, hogy komoly együttműködés alakulhat ki, de még a kezdeteknél

tartunk. Érdekes, hogy a környező határ menti települések sorra jelentkeztek, jönnek és keresik a kapcsolatot, mert érzik, hogy az EU kapcsán, a csatlakozás után Sopronnak térszervező szerepe lesz, és inkább ide költöznének hosszabb távon, mint Bécsújhely, vagy Kismarton felé. Ez egyrészt földrajzi, másrészt történelmi adottságok miatt van így.

A gazdasági együttműködések fő szervezője az Ipari- és Kereskedelmi Kamara. A megalakulása óta törekszik arra, hogy kapcsolatot létesítsen Burgenlanddal, Eisenstadttal és Wr. Neustadttal, valamint a határ menti nagyobb településekkel. Tíz éve hivatalos a kapcsolat a tartománnyal, a tartományi kamarával és a politikai vezetéssel is.

A Soproni Vásár a rendszerváltás előtt nagyszámú burgenlandi vállalkozót vonzott. Azóta jellemző, hogy amíg a lakosság számára rendezendő vásáron az osztrák résztvevők száma minimálisra csökkent, addig a szakvásárokon (faipari és erdészeti) folyamatosan nő az osztrák résztvevők aránya.

Mindkét irányban kiemelkedő arányú a kereskedelem a gazdasági együttműködésben. Jelentős számú a magyar beszállító, főleg a gépiparban. Az ide települt osztrák cégek is az anyavállalataikkal állandó kapcsolatban vannak, emiatt fontos kérdés a határon való átlépés lehetősége és rugalmassága. Sok olyan cég van jelen a térségben, aki oda-vissza tart kapcsolatot. A téglaiipar, a faipar, illetve a faipari alkatrészecskék piaca nagyon fontos kapcsolódási terület a gazdaságban, ahol Sopron szerepe egy térségi kereskedelmi központ lehet, mint egy erős faipari bázis.

Az együttműködésre példa a közösen kidolgozott turisztikai stratégiai terv, s kész tervek vannak a közös hulladékkezelésre, a víz, a gáz és a szennyvíz rendszer közös programban történő megszervezésére (pl. a gázrendszert könnyebb lett volna Ausztria felől megoldani). Burgenland szívesen használná Sopron egyetemi infrastruktúráját is, mivel a tartományban nincs egyetemi oktatás, bár ennek kivitelezése egyelőre meghiúsult.

Az együttműködés intézményei

Az együttműködés intézményeit tekintve ez a térség az országban a leginkább fejlett, s a legnagyobb hagyományokkal rendelkező területnek mondható. Már a nyolcvanas években megtörténtek az első lépések az intézményi együttműködés irányába, igaz – a kor szabályainak megfelelően – központi intézkedésként. Minisztertanácsi határozattal hozták létre 1985 októberében a Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottságot (MOTTB). Az MOTTB célja az volt, hogy a közös határ menti területeken a partnerek informálják egymást a fejlesztési munkálatokról, tervekről, esetleg közös fejlesztéseket hajtsanak végre. Mindkét oldalról a miniszteriális résztvevők mellett jelen voltak a magyar megyék (Győr-Sopron, Vas és Zala) megyei tanácsának elnökei, és az osztrák tartományok (Burgenland, Alsó-Ausztria, Steiermark és Bécs) tartomány főnökei. A Bizottság háromszor ülésezett: 1986, 1988 és 1993-ban. Az operatív feladatok ellátására

létrehozták a Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Albizottságot (MOTTA), melyen belül nyolc munkabizottság alakult.

A rendszerváltás után valósulhatott meg először olyan együttműködés, melyben valóban csak az érdekelt felek, megyék, régiók vettek részt. Így 1992-ben megalkult a Magyar–Osztrák Határmenti Regionális Tanács, melynek tagjai Burgenland Tartomány, Vas és Győr-Moson-Sopron megyék, valamint Szombathely, Győr és Sopron megyei jogú városok lettek. A Regionális Tanács tagjai hosszú előkészítés után 1998 őszén alakították meg a West/Nyugat Pannónia Eurégiót, melynek kezdetben Burgenland Tartomány, Vas és Győr-Moson-Sopron megye lett a tagja, majd később Zala megye is csatlakozott hozzá (Rechnitzer 1997; 1998; 1999a; 1999b; 1999c; Hardi 1999; 2000).

1998-ban jött létre Mosonmagyaróvár környéki önkormányzatok kezdeményezésére a *Kommunál Fórum*, amely 13 magyar, 17 burgenlandi és 3 szlovákiai önkormányzat együttműködését biztosítja. A kis számú szlovák település részvétele mutatja, hogy bár hármashatár térségben jött létre az együttműködés, mégis a magyar és osztrák túlsúly a jellemző.

A térség területi egységei nagyobb regionális szerveződéseknek is a tagjai. Győr-Moson-Sopron megye és Burgenland tagja az Alpok-Adria Munkaközösségnek, mindkét oldal részt vesz a Duna menti Tartományok Együttműködésében is.

A terület északi része a hármashatár, s az azt körülvevő fejlett régiók (két fővárosi tér: Pozsony, illetve Bécs közelsége, Burgenland felett északi része, s Magyarország dinamikus északkeleti területe találkozik) révén az egyik legígéretesebb együttműködési területté vált. Ausztria EU csatlakozása után a hármashatár térség határ menti területei az osztrák oldalon EU külső határ menti térségnek, míg magyar és szlovák oldalon részben EU szomszédos ország határtérségnek, valamint EU-tól független határtérségnek számítottak. Ennek megfelelően az együttműködések finanszírozása is eltérően alakult mind összegét, mind rendjét tekintve. Ausztria helyzetéből adódóan ezen projekt-szintű együttműködések esetében kulcspozíciót tölt be, így érthető, hogy a projektek számát, irányultságát és finanszírozását tekintve is az osztrák–szlovák és az osztrák–magyar irány dominál. A hármashatár térség projekt szintű együttműködéseinek ezért az osztrák oldal vált a fő szervezőjévé. Bécs városa az INTERREG forrásaihoz jutva kívánja megvalósítani az 1994-ben, a városfejlesztési tervében megfogalmazott, határon átnyúló vonzaskörzet bővítési stratégiáját. Az ennek keretében megfogalmazott határon átnyúló projektekben együttműködő partnereként veszi számba Győrt és Pozsonyt.

A hármashatár térségben valósult meg az első, határon átnyúló stratégiai tervezési projekt, az *Ausztria–Magyarország–Szlovákia Közös Hármashatár Fejlesztési Stratégia*, melynek létrejöttét a PHARE CBC Szlovákia–Ausztria–Magyarország programja³ támogatta. Célja, hogy a 2000–2006 közötti tervezési időszakra osztrák oldalon az INTERREG III számára, míg szlovák és magyar oldalon a PHARE CBC számára keretprogramot, prioritásokat, s 10–12, már a programidőszak elején indítható programjavaslatot dolgozzon ki (Lados 2000).

A nyugati határtérség együttműködéseit a PHARE program alapozta meg. Az Európa Tanács az 1628/94. sz. határozatával hagyta jóvá a PHARE Cross Border Cooperation (PHARE CBC) programokat, mintegy az INTERREG II tükör-programjaként, hogy támogatást biztosítson az Európai Unió külső határainál kialakítandó határ menti együttműködésekhez. Magyarország számára ez a forrás Ausztria EU csatlakozása után (1995) állt rendelkezésre.

Az osztrák–magyar PHARE CBC program forrásaiból Vas és Győr-Moson-Sopron megye részesedik, de bele került a körbe Zala megye is, mivel tagja a Nyugat-dunántúli régióknak, így résztvevője a West/Nyugat Pannónia Eurégióknak is, bár a megelőző intézményeknek nem volt tagja. Mindez magyarázza, hogy a három megye közül Győr-Moson-Sopron és Vas 40–40%-os, míg Zala megye 20%-os arányban használhat fel uniós forrásokat az országhatáron átnyúló hatással is rendelkező projektek finanszírozásához.

Az 1995–99-es időszakra Magyarország számára az Európai Unió Bizottsága 35 millió ECU felhasználását szavazta meg az osztrák–magyar PHARE CBC támogatás keretében, amit később 50 millióra emelt, amelyhez a magyar kormányzatnak öt év alatt 11 millió ECU támogatást kellett biztosítania (5. táblázat).

5. TÁBLÁZAT

Az osztrák–magyar térségben rendelkezésre álló PHARE CBC források és azok felhasználási területei

*(Available PHARE CBC Funds and Their Use
in the Austrian-Hungarian Border Region)*

PROGRAMOK/PRIORITÁSOK	Megoszlás (%)		PHARE támogatás összege (euro)	
	Tervezett	Meg- valósulás*	Tervezett	Meg- valósulás*
PHARE CBC Magyarország– Ausztria program 1995–1999	100	100	35 000 000	42 000 000
– Területi tervezés és fejlesztés	10,4	3,4	3 640 000	1 429 000
– Műszaki infrastruktúra- fejlesztés	26,7	37,4	9 345 000	15 716 000
– Gazdaságfejlesztés és együttműködés	39,8	38,9	13 930 000	16 319 860
– Humán erőforrás-fejlesztés	6,2	4,5	2 170 000	1 887 000
– Környezet- és természetvédelem	11,8	9,9	4 130 000	4 153 041
– Kis Projektek Alapja	5,1	3,4	1 785 000	1 445 100
PHARE CBC Szlovákia– Ausztria–Magyarország program 1995–1996	–	–	3 000 000	2 250 000
PHARE CBC Szlovénia– Ausztria–Magyarország program 1995–1996	–	–	3 000 000	3 000 000
<i>Összesen</i>	–	–	<i>41 000 000</i>	<i>47 250 000</i>

* A projektek sikeres szerződéskötésének függvényében módosulhat.

Forrás: PHARE CBC PMU Soproni Iroda.

A PHARE CBC program prioritásait a MOTTA (melynek feladata egyre inkább az INTERREG és PHARE CBC programok összehangolása), illetve a Határmenti Regionális Tanács (HRT) szakemberei határozták meg. A programok részben kapcsolódnak a megyék által kidolgozott területfejlesztési koncepciókhoz (Szörényiné Kukorelli 1999).

Az osztrák–magyar határ jelenleg az együttműködések szempontjából a legfejlettebb határunknak tekinthető. A határvonal, a schengeni rendelkezések miatt ugyan nehéz akadályt is jelent, de ezt messzemenően kompenzálja a hagyományos és széles körű együttműködések rendszere. A kapcsolatok tradicionálisak, s természetes földrajzi vonzáskörzet hálózaton nyugodnak. A korábbi térségi szerveződések újraélesztését nagymértékben szolgálta a már a nyolcvanas évek második felében kialakuló intézményrendszer, mely egyedülálló volt az országban, az 1995 után érkező uniós támogatások, melyek első célterülete ez a határszakasz volt. Ezeken az alapokon a magyar határok közül itt épültek ki a legszélesebb spektrumú együttműködések, mind témájukat, mind intézményi formájukat illetően. Így ez a határ lényegesen előbbre jár az együttműködések szervezésében a többi határunknál. Ennélfogva e kooperációknak közvetítő és mintaadó szerepe, jelentősége van/lehet az ország többi határ menti területe felé.

Jegyzetek

- ¹ Vizsgálatunkat 1998 nyarán folytattuk négy magyar településen (Szentgotthárd, Fertőd, Levél, Zsira) és osztrák oldali párjukon (Heiligenkreuz, Pamhagen, Zurndorf, Lutzmannsburg). A lakossági kérdőívek felvételét polgármesteri interjúk, a regionális (megyei) sajtó tartalomelemzése, valamint csoportbeszélgetések egészítették ki. A kutatást magyar oldalon az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, osztrák oldalon az Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut munkatársai végezték. A továbbiakban is e felmérés eredményeire hivatkozunk.
- ² Hozzá kell tennünk, hogy a kikötőnek a földrajzi közelség ellenére nincs szlovák kapcsolata, sőt jelentős konkurenciát fog jelenteni a 25 km-rel lejjebb fekvő Észak-Komárom (Komarno) kikötőjének.
- ³ A PHARE hármashatárra vonatkozó egyszeri programja, melyben 1,5–1,5 millió euró állt rendelkezésre magyar és szlovák oldalon. Az 1996. évi program középpontjában a határon átnyúló kommunikáció segítése állt. E program keretében támogatták a hármashatár térségére készülő fejlesztési stratégia kidolgozását, mely 1999 januárjában indult a szlovák és februárjában a magyar oldalon (Lados 2000).

Irodalom

- Baumgartner, G.–Kovács É.–Vári A. (2001) *A határmentiség paradoxonai: Besenyőantal és Albrechtsdorf 1990–2000*. Teleki László Intézet, Közép-Európa Tanulmányok Központja, Institut Für Donauraum. Kézirat.
- Csapó T. (1999) Határ menti együttműködések a munkaerőpiac területén, különös tekintettel Vas és Zala megyére. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – A határ*. Győr–Pécs, MTA RKK. 269–295. o.
- Dóry T. (1999) Vállalkozások jövőképe az osztrák–magyar határ menti térségben. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Győr–Pécs, MTA RKK. 209–234. o.

- Erdősi F. (1988): A határ menti térségek kutatásáról. – Erdősi F.–Tóth J. (szerk.) *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái*. OKKFT Ts – 2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” c. program, 2. sz. kiadvány. Pécs, MTA RKK. 18–30. o.
- Hardi T. (1999) A határ és az ember – Az osztrák–magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról”. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – A határ*. Győr–Pécs, MTA RKK. 159–189. o.
- Hardi T. (2000) Együttműködések a szlovák–magyar dunai határ mentén. –Hardi T. (szerk.) *A határ menti regionális együttműködések mint a területfejlesztés új irányai*. Győr, MTA RKK NYUTI. (Kutatási jelentés).
- Izsák É. (1999) A határmentiség és a határ menti regionális együttműködés a sajtó tükrében 1989-től napjainkig. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Győr–Pécs, MTA RKK. 191–207. o.
- Kampschulte, A. (1999) *Grenzraum und Systeme – Von geschlossenen zu offenen Grenzen?* Tübingen, Geographischen Instituts der Universität Tübingen.
- Kovács K.–Váradí M.M.(1996) Karöltve. A regionális együttműködés esélyei a Bécs–Győr–Pozsony háromszögben. – *Műhely*. 3. 60–68. o.
- Lados M. (2000) Példa a közös területi tervezésre. – Hardi T. (szerk.) *A határ menti regionális együttműködések mint a területfejlesztés új irányai*. Győr, MTA RKK NYUTI. (Kutatási jelentés).
- Nárai M. (1999) A határ mente mint életter – A határmentiség jelentősége az emberek életében. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Győr–Pécs, MTA RKK. 129–158. o.
- Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) (1999) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Győr–Pécs, MTA RKK.
- Ormos M. (1997) Új rend a világban – Egy meghasonlott békerendszer. – *Rubicon*. 2. 13–19. o.
- Rechnitzer J. (1992) A határmenti régiók megújítási lehetőségeinek néhány forrása. – Forray R.K.–Pribersky, A. (szerk.), *A határmenti együttműködés és az oktatás*. Budapest, Oktatáskutató Intézet. 119–125. o.
- Rechnitzer J. (1997) Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségben. – *Tér és Társadalom*. 2. 29–58. o.
- Rechnitzer J. (1998) *A területi stratégiák*. Budapest–Pécs, Dialóg-Campus Kiadó.
- Rechnitzer J. (1999a) *Bécs–Pozsony–Győr–Budapest innovációs tengely, s a magyar területfejlesztési koncepciók*. Győr, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet. Kézirat.
- Rechnitzer J. (1999b) Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. *Elválaszt és összeköt – a határ*. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) Győr–Pécs, MTA RKK. 9–72. o.
- Rechnitzer J. (1999c) Az osztrák–magyar határ menti együttműködés a kilencvenes években. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Győr–Pécs, MTA RKK. 73–127. o.
- Rechnitzer J. (2000) A határ menti kapcsolatok fejlesztésének lehetséges irányai, ajánlások. – Hardi T. (szerk.) *A határ menti regionális együttműködések mint a területfejlesztés új irányai*. Győr, MTA RKK NYUTI. (Kutatási jelentés).
- Rechnitzer J. (szerk.) (1990) *Nyitott határ. (A gazdasági és szellemi erőforrások innováció-orientált fejlesztése az osztrák–magyar határ menti régiókban)*. Győr, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet.
- Rechnitzer J. (szerk.) (1994) *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. Győr–Pécs, MTA RKK.
- Sallai J. (2001) Szomszédságban egy évezrede. – *Bécsi Napló*. Szeptember–október. 3. o.
- Sári I. (2001) *Győr és a vasutak*. Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények. 6. Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára.
- Szörényiné Kukorelli I. (1999) A női egyéni vállalkozások néhány jellemzője a határ mentén. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. Győr–Pécs, MTA RKK. 235–267. o.
- Teke A. (szerk.) (1999) *Volt egyszer egy EJR*. Győr, Győri Határőr Igazgatóság.

THE TRANSFORMATION OF THE CHARACTERISTICS OF BORDER REGIONS AT THE END OF THE 20TH CENTURY IN WEST HUNGARY

TAMÁS HARDI – MÁRTA NÁRAI

The western border of Hungary, the Austrian-Hungarian state border was born in the frame of the peace-treaty end the first World War similarly the other borders of the country. However there are significant differences in its historical process and the main characteristics. Between the wars, when the surrounding countries, newly formed or transformed nation-states aimed at increasing the separating role of the new border, the border between Austria and Hungary didn't hinder the continuation of everyday relations. Under the socialism this borderline became the separator obstacle of two big world system. The strictly defend western border regions missed from the important development programmes and former traditionally well-developed regions came to peripheral situation. After the system transformation in 1989–1990 the location of the region became more significant again and now considerable part of the Austrian-Hungarian border region became front-rank area of Hungarian development. This study likes to present the changes of the last decade on the basis of the results of earlier researches. It contains the transforming economy in comparison to the developing trends of the neighbouring Austrian areas (Burgenland), the transforming society, the changing cross-border co-operation and the future possibilities.